

Ismeretes, hogy az elkövetkező években sor kerül az irányítás rendszerének-módszerének a kultúra egész területén történő megvizsgálására. Am e program következetes megvalósítása mellett és közben az életünk módja is mindig mozdul, a valóság változásai, a kulturális közélet fejleményei újból és újból a kulturális vezetés megnyilatkozásait várják, vagy éppen a vezetés szándéka váltja ki a véleménynyilvánítás alkalmait. A pártunk által ösztönzött demokratizmus jegyében mozgásba jött társadalmi, testületi tevékenység hoz létre számos tanácskozást, a közélet fórumaira kerülnek sorra a kultúra (tudomány, oktatás, közművelődés, művészetek) kérdései. Várni nem lehet a mélyebb elméleti megalapozásra, nem lehet hivatkozni valami elkezdett, de még be nem fejezett, az összefüggéseket, tapasztalatokat feltáró elemzés végeredményére, válaszokat várnak a színházi élet, a nyelv művelés, a tudományos kutatás, a kulturális külpolitika felmerülő kérdéses témái (*Szocialista színház, szocialista műsorpolitika, Anyanyelvünk, Tudomány és politika, Kulturális politikánk és a változó valóság*). Tájékoztatót, állásfoglalást vár a párttagság, a társadalmi közvélemény (*Hozzászólás az MSZMP X. kongresszusán*). A válaszokkal, a tájékoztatással kerekedik, a részletekbe is behatol a kulturális politikai elgondolás.

Behatol-e a köztudatba, a közgondolkodásba eléggé? Ott munkál-e vajon legalább a kulturális alkotók és a közműveltség fejlesztéséért elsősorban felelősek gondolkodásában? Megvan-e bennük a képesség a közművelődés egyetemes jellegének felismerésére? Egyformán értelmezzük-e a tudományos kutatás és a művészi alkotó munka szabadságának nézetét? A művelődési munka gyakorlatában, tágabban a társadalmi, állami praxisban, de — ne tagadjuk — még az alkotó műhelyekben is sok energia vész kárba, mert nem hat eléggé a kulturális politikai célok gondolkodást fegyelmező és a teremtő munkát bizakodással megtöltő ereje. Már-már azt hisszük egy-egy vállalkozás kezdetén, vagy éppen a cselekvés után: jó ügyet szolgálunk, a tehetségünk se hiányzik, mégis valami értetlenségbe ütközünk. Kezdhetjük előlről a munkát.

Aczél György könyve ehhez az újrakezdéshez, az eszmei-ideológiai tevékenység folytatásához ad kapaszkodókat. Eligazítást a türelmetlenkedőkkel, saját türelmetlenségünkkel szembeni harchoz is. Erősíti a szocialista kultúrafelfogás terjedését. Megvilágítja kulturális politikánk alapelveit. Azt, hogy a kulturális politika miként része a párt általános politikájának, mégis mi benne a sajátos. A tanulmányok, előadások az állandóság és változás dialektikus egységét tükrözik. A megfontolásokból következik, hogy a kulturális irányítás nem a marxizmus—leninizmus monopóliumának formális, hanem hegemoniájának tényleges biztosítására törekszik. A kötet eloszlatja a kétségeket a kultúra szabadsága és a kultúra pártossága értelmezésében. Az elmélet tisztaságának megőrzésében segít, az ember lehetőségei kibontásának a hitét táplálja.

Harcban, a polgári-kispolgári nézetek elleni harcban, a saját gyengeségünk elleni kritikai állásfoglalásokban, a gyakorlat tapasztalatainak, a szakemberek véleményeinek összegezésével, általánosításaival épül a kultúra egészébe való beavatkozás — az értelmesebb emberi életet szolgáló — rendszere. (*Kossuth Könyvkiadó, 1971.*)

HAVASI ZOLTÁN

Kovács Győző: Fábry Zoltán

A csehszlovákiai magyar irodalom különös helyzetét jelzi az is, hogy nem szépíró minősíti, hanem egy műfajában szinte besorolhatatlan mindenek „őrző”: Fábry Zoltán. Neve fogalom, életműve mérték. Pályája arra is nagy példa, hogy miként tud a kivételes tehetség szükségből erényt csinálni. Tüdőbaja a stószai fenyvesekhez kötötte, ő pedig Stósz emelte az európai szocialista kultúra egyik legfontosabb ör-

helyévé. Élete nem volt könnyű. Az egyetemet betegsége miatt nem fejezte be, pedig nagy élvezettel hallgatta Babits és mások előadásait. A háborúból csak egy vörös szakállú orosz katona élete árán sikerült visszatérnie. Ez a kényszerű gyilkosság tette a béke legkövetkezősebb harcosává, ettől kezdve felszázadon át küzd „fegyver s vitéz ellen”. Mindig kisebbségben. A kisebbségi helyzet azonban lehetőség is számára: a politikailag halott centrummal szemben új központok építésének lehetősége a perifériákon, másrészt emberségtöbbletet, etikai energiákat is lehet belőle sajtolni: a kagyló is akkor termi a legszebb gyöngyöket, amikor legjobban szenved.

Cselekvés és felelősség, a történelem alakulásába való beleszólás etikai kényszere, örökös exponáltság, kifinomult veszélyérzet — mindezek friss érdeklődéssel és széles tudással párosulva avatták Fábry Zoltánt Európa vigyázó lelkiismeretévé, „látó ember”-évé. Olyan szeizmográfá, amelyik előre jelzi a veszélyeket és a legfontosabb tennivalókat. A gondolat és lelkiismeret igazának prófétája egy „hadköteles század” forgatagában áll meg és mutatja föl a jelképpé vált stószai mértéket. Idegesítő tisztaság, vox humana az inter arma káoszában. Vereségre ítélt vigyázó, hiszen a fegyverekkel, hatalmi elképzelésekkel csak a gondolat és erkölcs igazát állíthatja szembe. Szavát mégis Európa jegyzi, annak ellenére, hogy majdnem negyvenesztendő, amikor végre első könyve megjelenik, majd három év múlva a második, de ezek is csak lopva jöhetnek Magyarországra, s az 1937-es *Fegyver s vitéz ellen* után csak tizennyolc esztendővel később állhat elő *A gondolat igazával*. Közben kétszer is megjárja az ilavai börtönt, tíz esztendeig pedig teljes hallgatásra van ítélve. Az 1932-es *Az éhség legendája* csak 1967-ben jelenik meg, az 1943 előtt írott *Palackposta* 1960-ban, az 1946-os *A vádlott megszólal* pedig csak 1968-ban. A kiadásra előkészített értékes ilavai *Naplót* végképp elemésztette a háború... Az idő ilyen próbáját csak remekművek állják, az akadályok ilyen sereglése csak a hőseket nem töri össze. Fábry Zoltán ilyen körülmények között lett a háromszor induló, végzetes nehézségekkel küszködő csehszlovákiai magyar irodalom és szellemi élet biztonsági pontjává, a humánium közép-kelet-európai intézményévé. Ilyen magaslatra csak etika emelhet, egy népért, az egész emberiségért érzett kivételes felelősség. Egy élet feláldozása az ügyért. Kovács Győző könyve elsősorban ezt az *etikai* nagyságot mutatja fel. Módszere a bőséges dokumentáció, egész lapos idézetek sorakoztatása Fábry műveiből. Könyve ezért az *Arcok és vallomások* sorozatba kívánkozna. Az író emberi arcának megrajzolására törekszik, de ezt a művek világának, az író ízlésének változásán méri, ezért maga az ember csak leglényegesebb meghatározottságaiban és nem hétköznapi közelségében jelenik meg. Ha erről nézzük, inkább irodalomtörténetnek véljük Kovács Győző Fábry-könyvét. Ennek viszont nem elég szakszerű, nem elég árnyalt. Figyelmen kívül hagyja a szakirodalom eredményeinek jelentős részét. Főként B. Nagy László kimagasló tanulmányának lényeglátó eszméit hiányoljuk, de másokét is. Hiszen ha irodalomtörténeti számvetést készítünk Fábry Zoltánról, akkor éppen meghatározó helyzete okán a csehszlovákiai magyar irodalom és kultúra történetébe és jelenébe való alaposabb beágyazását, az összefüggések gazdagabb láncolatát kellene felmutatnunk. Alaposan tanulmányoznunk kellene a sajátos Fábry-műfajnak, ennek az etikai célzatú, de mindig a konkrét valóságra, helyzetismeretre épülő vallomások történelmi-politikai esszének, publicisztikának a törvényszerűségeit, sajátosságait, összetevőit. Össze kellene mérnünk e sajátosan kisebbségi műfaj más kiemelkedő képviselőinek eredményeivel, fel kellene mutatnunk az eltéréseket a hazai hasonló jellegű kettőtört kísérletektől. Másrészt árnyaltabb képet várnánk a kritikus Fábry Zoltánról. Utalások történnek ugyan a fiatal Fábry „rappista” befolyásoltságú tévedéseire, de ezek alaposabb bemutatása, értékelése, a hírhedt Móricz-, Kassák-, Kodolányi-probléma elemzése elmarad. Pedig ez hozzátartozik az életműhöz, nem is fosztaná értékeitől, hiszen Fábry nem utolsósorban önkorrekción képessége, hajlama révén lett óriássá. Tudjuk, az *Úri muriról* írott kritikája margójára később pirossal írta fel: „életem szégyenfoltja”. Ilyen apró dolgok is az igazi nagyság jelei. Fábry tévedéseit éppen azok a körülmények motiválják, amelyek meghatározzák feladatait, s amelyek azok megoldására felnövesztették

Amikor a létért folyik a küzdelem, s úgy tetszik, az óra is utolsó már, bizony gyakorta sarokba kerül az esztétika. Ez a feszült atmoszféra viszont szinte egész életén át kísérte Fábry Zoltánt. A kritikus értékrendszerének politika centrumú érvényesítése hogyan kísért később is? Milyen változáson megy keresztül Fábry stílusa, melyek híres axiómáinak legfontosabb sajátosságai? Mindezek mélyebb vizsgálódásokat kívánnának. Kovács Győző jól tudja ezt, de bizonyára más volt a szándéka. Könyvét Fábry Zoltánhoz vezérlő kalauznak tekinthetjük, s mint ilyen nagyon hasznos és értékes. Jól jelezte néhány évvel ezelőtt a stószai mérték mibenlétét mindeddig legmélyebben megfogalmazó tanulmány, hogy a stószai mérték felmutatásával elsősorban önmagunknak tartozunk. Kovács Győző könyve ehhez ad segítséget, nem annyira a szakember, hanem inkább a most tájékozódó olvasó számára. Végigvezet Fábry életművén, bő anyaggal dokumentálja, közvetíti legfontosabb eszméit. A Narcissosz módján öntetszelgő fiatal embert tízmillió társának halála a közösségi gondok szolgálatába állítja, a változni és változtatni program teljesítőjévé avatja. Az expresszionizmus, erkölcsi realizmus, az antifaszizmussal bővülő valóság-irodalom, a szociográfiai irodalom hazait is megelőző sürgetése és kísérlete, mindmind egy magatartás része, melyet legtömörebben a nagy példakép, Ady fogalmazott meg Fábry számára: „ember az embertelenségben”. Ez a tartás és vállalás vezet oda, hogy a magatartás műfajjá lényegül: „A műfaj neve: antifaszizmus.” Ez volt a szlovenszkói küldetés legszebb értelme, ennek kellett volna felemelő igazsággá, tanúvá válnia. Amikor 1945 után ez mégsem így történt, a fasizmus ügyében kollektív bűnösséggel vádolt magyarság nevében akart Fábry Zoltán fellebbezni (*A vádolt megszólal*), másokra, társaira hivatkozott, pedig az ő antifaszista publicisztikája egyedül is döntő bizonyíték lehetett volna. Majd a humánus őrzése-védelme érdekében a hagyományok felé fordul, mert a kultúra és a béke nála összetartozó fogalmak, Ady jakobinus dala pedig „történelmi alapokmány”. Az egyetlen alapigazságot a legkülönbözőbb utakon-módokon közelíti meg. A *Harmadvirágzás* irodalomnevelő kritikái, tanulmányai mögött is ezt kell felismernünk, mert harcainak, tanításainak egy a célja: minél tisztábban, meggyőzőbben hangozzék a vox humana. Ezért etikai jellegű legtöbb ítélete, ezért nevezi a sematizmust a költészet amoralitásának, a dogmatizmust antihumánumnak, s ezért vallja, hogy az „esztétika fogalom erkölcsi tartalom nélkül semmis”. A cseh nemzeti hősről, Julius Fučík-ról írta Fábry Zoltán, hogy amit mondott, az csak erkölcsi törvény hófokán mérhető le. Vele sem vagyunk másképpen.

Az alapos és árnyaltan értékelő monográfia még várat magára, de sok értékes új anyagot feltáró, értékekre figyelmeztető kalauzunk már van. Ezért is köszönet. (*Magvető, 1971.*)

GÖRÖMBEI ANDRÁS

Mikó Imre könyve Brassai Sámuelről

„Az utolsó erdélyi polihisztor” — ez a közhelyé merevedett jelző tapad emlékezetünkben *Brassai Sámuel* nevéhez. Ezt választotta könyvének címéül Mikó Imre is. Ennek a polihisztorságnak időbeli feltétele a tizenkilencedik század, vagy amint a kolozsváriak „Brassai bácsi”-ja helyesbítene: „a tizenkilencedik század” volt, amelynek kereteit kitöltötte életpályája — csupán részletkérdés az, hogy csak kilencvenhét évet élt le belőle, vagy csakugyan a halála előtt kilenc nappal megünnepelt száz esztendő. A Házsongárdi temetőkert magasán — ahol korábban elhunyt nagy kortársai, Kriza János, Bölöni Farkas Sándor közelében sírba helyezték 1897. június 26-án — valójában „Nem egy ember, hanem egy század” nyugszik síremléke alatt.